

Eski Mezopotamya Çivi Yazılı Kaynaklarında Kısırlık ve Çocuk Düşür/t/me***Tuğba Sabuncuo******Yusuf Kılıç*****

ORCID-0000-0002-0126-293X

ORCID-0000-0001-8024-8521

Öz

İnsanın, neslini devam ettirme isteği onun üreme yetisini toplumsal hayatın merkezine taşımıştır. Böylece kadın erkek ilişkisinin temelinde yer alan üreme ya da üremeye engel teşkil eden unsurlar bazen doğrudan, bazen de dolaylı olarak toplumsal hayatı şekillendirmiştir. Nitekim tarihi süreç bunun pek çok örneğine tanıklık etmektedir. Öyle ki yaygın adlandırılmayla “kısır olmanın” eski zamanlardan beri bireyin toplumsal hayatını etkilediği Mezopotamya çivi yazılı kaynaklarından anlaşılmaktadır. Bu kaynaklarda gebelik süresi boyunca ortaya çıkabilecek düşük tehlikesi üzerinde özellikle durulması ise dikkat çekmektedir. Aynı kaynaklardan bazen de doğal olanın aksine üremenin kadın ve erkek açısından memnuniyetle karşılanmadığı, diğer bir ifadeyle gebeliğin her zaman istenmediği öğrenilmektedir. Bu çalışmada kısırlık sorunu, çocuk düşürmenin veya düşürtmenin Mezopotamya toplumları nazarında taşıdığı hukuki normlar, tıp ve büyü uygulamaları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, Kısırlık, Çocuk düşürme**Gönderme Tarihi:** 17/01/2020**Kabul Tarihi:**25/03/2020

* Bu makale Tuğba Sabuncuo'nun “Eski Mezopotamya ve Anadolu'da Çocuk (MÖ II. Binyılın Sonuna Kadar)” başlıklı Doktora Tezi'nden türetilmiştir.

** Dr., tugbasabuncuo@hotmail.com

*** Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ykili@pau.edu.tr

Infertility and Abortion in Old Mesopotamian Cuneiform Resources

Tuğba Sabuncuo

Yusuf Kılıç

ORCID-0000-0002-0126-293X

ORCID-0000-0001-8024-8521

Abstract

Human desire to continue his generation has brought its reproductive ability to the center of social life. Thus, the factors that prevent reproduction or reproduction, which are at the basis of the relationship between men and women, sometimes shaped social life directly or indirectly. As a matter of fact, the historical process witnesses many examples of this. It is understood from the Mesopotamian cuneiform sources that being infertile, as it is commonly known, has influenced the social life of the individual since ancient times. In these sources, it is especially important to emphasize the danger of miscarriage during pregnancy. It is learned from the same sources that sometimes reproduction is not welcomed in terms of men and women, in other words, pregnancy is not always desired. In this study, the legal norms, medicine and magic practices, which carry in the eyes of Mesopotamian societies of infertility problem and abortion, will be discussed.

Keywords: Mesopotamian, Infertility, Abortion.

Received Date: 17/01/2020

Accepted Date: 25/03/2020

Бесплодие, выкидыши и аборт в древних клинописях Месопотамии

Резюме

Желание человека продлить свой род вывело его репродуктивные способности в центр общественной жизни. Таким образом, лежащие в основе отношений между мужчиной и женщиной «размножение» или факторы, препятствующие этому, зачастую прямо или косвенно играли роль в формировании общественной жизни, и истории известно немало таких примеров. Так, из клинописных источников Месопотамии известно, что с древних времен называемое широкими массами «бесплодием» состояние сильно влияло на социальную жизнь человека, и особое внимание в этих источниках уделялось возможной на протяжении всей беременности угрозе выкидыша. А иногда те же источники утверждали обратное, о неестественности и нежеланности «размножения». Другими словами, в некоторых случаях беременность для мужчины и женщины не всегда была желанной. В данной статье освещаются проблемы бесплодия, выкидышей, юридические нормы при абортах, медицина и лечение колдовством в месопотамском обществе.

Ключевые слова: Месопотамия, бесплодие, выкидыш

Получено: 17/01/2020

Принято: 25/03/2020

Giriş

Tarihi süreç içerisinde kadim Mezopotamya topraklarında ortaya çıkan medeniyetin Sumer kültür iskeleti üzerinde şekillendiği bilinmektedir. Nitekim MÖ 3500’lerde Mezopotamya’nın güneyine yerleşen ve MÖ 3200’lerde de çivi yazısını icat eden Sumerlerle birlikte dünya medeniyetlerinin pusulası Mezopotamya’yı gösterir hale gelmiştir. Sumerlerin medeni olma durumlarının en önemli göstergesi olarak çivi yazısı kabul edilebilir. Gerçekten onlar toplumsal hayata dair her konuyu yazıya dökmüşlerdir. Hatta onlardan sonra (MÖ 3.-2. Binyıl) Mezopotamya’nın farklı bölgelerine yerleşen Sami kökenli Akad, Babil ve Asur toplumları da çivi yazısını öğrenip kullanmaya başlamışlardır. Karşılıklı etkileşimin ortaya çıkardığı bütünlük Mezopotamya kültürü ise birçok konuda izlerini günümüze kadar devam ettirmiştir.

Bu noktada çalışma konusu çerçevesinde meseleye bakıldığında, çivi yazılı kaynaklardan üremenin aile ve toplumsal hayatta kadın ve erkek açısından daima önemini koruduğu anlaşılmaktadır. Zira bir Sumer atasözünde “*Kimin karısı ve çocuğu yoksa neşesi yoktur*”¹ denilmektedir. Diğer taraftan Mezopotamya toplumlarının aile yapısının ataerkil düzende şekillendiği düşünüldüğünde, özellikle bir erkek çocuğuna sahip olma isteğinin ön planda tutulduğu, babanın ölümünden sonra aileyle ilgili bütün sorumlulukların en büyük erkek çocuğa geçtiği bilinmektedir. Böyle bir düşüncenin toplumun dini inanç sistemi ile bağlantılı olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır. Öyle ki, ölüm sonrasında ataların ruhunun tanrılar huzurunda rahat ettirilmesi amacıyla yapılan kispum² ritüelini yerine getirme görevi ailenin erkek çocuklarına aittir. Ailenin kadın üyelerinden ise sadece rahibe olanları ritüele katılabılmışlardır. Bu noktada Ölümler Diyarı’na inen Gılgamış ile hizmetkârı Enkidu arasındaki diyalog da ilgi çekicidir. Söz konusu diyalogda ailenin sahip olduğu erkek çocuk sayısı toplum ve tanrılar nezdinde statü derecelendirilmesi ile ifade edilmiştir.³

¹ Muazzez İlmiye Çığ, “Sümer’de Kadın”, *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994)*, 1. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (1999): 55.

² Karel Van Der Toorn, *Family Religion in Babylonia, Syria and Israel: Continuity and Change in the Forms of Religious Life*, Leiden- The Netherlands: Brill, 1996, 48- 49.; Kürşat Demirci, *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013, 72.; Şeyma Ay ve Kadriye Şahin, “Eski Yakınoğu’da Yemek Simgeselliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12, (2014): 347- 348.

³ Jean Bottero, *Gılgamış Destanı*, çev. Orhan Suda, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013, 218- 219.

Dolayısıyla bir çocuğa, özellikle de bir erkek çocuğa sahip olabilmenin dini, ekonomik hatta siyasi⁴ açıdan taşıdığı önemin farkında olan Mezopotamya insanları, kısırlık sorununa tıp ve büyü yardımıyla çözümler aradıkları gibi, daha anne karnında iken bebeğin yaşamını tıp ve büyüünün yanı sıra hukuki normlarla garanti altına almaya da gayret etmişlerdir.

1.Kısırlık

Eski Mezopotamya’da kısırlığa⁵ ait ilk kayıtlar Sumerlerin Enki ve Ninmah: İnsanların Yaratılışı Mit’inde yer almıştır. Buna göre Tanrıça Ninmah’ın kilden yaratmakla övündüğü insanlara Enki tarafından bir yazgı belirlenmiştir: Mit’in ilgili kısımlarında şöyle denilmektedir: “... Beşinci olarak doğurganlığı olmayan bir kadın yaptı. Doğurganlığı olmayan bu kadını gören Enki, onun yazgısını belirledi, ona bir harem yaptı. Altıncı olarak, gövdesinde penisi ya da vulvası olmayan bir şey yaptı. Gövdesinde penisi ya da vulvası olmayan bu şeyi gören Enki, koca yeryüzündeki adıyla seslendiği Enlil’e -krala- hizmet etmeyi yazgıladı...”.⁶ Eski Babil Atra-Hasis Mit’inde

⁴ Kiş kenti kralı Etana Tanrı Şamaş’a her gün kurbanlar sunarak kendisine bir varis bağışlaması için şu sözlerle sürekli yalvarmaktadır: “Ey Tanrı, ağzından olurun çıksın, bana doğum otunu bağışla, bana doğum otunu göster; üzerimdeki yükü kaldır ve benim için bir ad (ün) yap”. Bkz. S. Henry Hoek, *Ortadoğu Mitolojisi*, çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitapevi, 1993, 61-62.

⁵ Günümüz tıp literatüründe kısırlık, diğer bir ifadeyle infertilite, korunmasız cinsel ilişkiye rağmen bir yıl boyunca gebe kalınmaması olarak tanımlanmaktadır. Bu, üreme yaş grubundaki çiftlerin %10-15’ini etkilemektedir. Kısır çiftlerin yaklaşık %30-40’ından erkek, %40-50’sinden kadın sorumludur. %20-25 çiftte hem erkek hem de kadına ait faktörler birlikte sorumludur. %10-15 çiftte ise mevcut standart tanı metotları kullanılmasına karşı kısırlığın nedeni belli değildir. Kadınlarda görülen kısırlığın başlıca nedenleri arasında tübo- peritoneal (fallop tüpü ve karın zarı kaynaklı olması), ovuluar disfonksiyon (yumurtlama problemleri kaynaklı olması), servikal-uterin (rahim ağzı ve rahim kaynaklı olması) gösterilmektedir. Sperm üretim bozuklukları, sperm fonksiyon bozuklukları ve duktal (süt kanalları) sistemdeki anormallikler de erkek kısırlığının temel nedenleri arasında belirtilmektedir. Ayrıca ilerleyen yaş durumu, alkol ve sigara kullanımı ile çevresel faktörlerin kısırlığı etkilediği kabul edilmektedir. Söz konusu tıbbi açıklamalar bir yana kısırlığın toplum içinde derin sosyo-psikolojik boyutu vardır. Dolayısıyla çocuk sahibi olmayan çiftler duygusal açıdan sürpriz, inkâr, izolasyon, öfke, suçluluk, depresyon, belli kriz dönemleri ile son olarak kabul ve çözüm dönemlerini yaşamakla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bkz. Fazlı Demirtürk ve Ahmet Cantuğ Çalışkan, “Kadın İnfertilitesi”, *Klinik Jinekolojik Endokrinoloji ve İnfertilite*, çev. ed. Ahmet Erk, Serdar Günalp, Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri, 2007, 1013.; Hakan Yaralı, İbrahim Esinler, “İnfertil Çiftin Değerlendirilmesi”, *Jinekoloji -Üreme Endokrinolojisi & İnfertilite Jinekolojik Onkoloji*, 1. cilt. Ankara: Medikal Network- Nobel Kitabevi, 2006, 926.; Serdar Günalp ve E. Seda Güvendağ Güven, “Erkek İnfertilitesi”, *Klinik Jinekolojik Endokrinoloji ve İnfertilite*, çev. ed. Ahmet Erk, Serdar Günalp, Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri, 2007, 1143.; Selçuk Candansayar ve Behcet Coşar, “İnfertilitenin Sosyopsikolojik Boyutu”, *Jinekoloji-Üreme Endokrinolojisi & İnfertilite Jinekolojik Onkoloji*, 1. cilt. Ankara: Medikal Network- Nobel Kitabevi, 2006, 1050.

⁶ Samuel N. Kramer, *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi, 2000, 75-76.; Klein, burada harem yerine “Kadınlar Evi” kullanırken, normalde “Kadınlar Evi”nin kraliçenin evi olduğunu, ancak başka bir versiyona göre, aynı referansın dokümanlarıyla da ilişkili olduğunu belirtmektedir. Yine “Kadınlar Evi” ile kraliyet haremine atıfta bulunabileceğinden bahsetmektedir. Cinsiyetsiz olarak yaratılan ve kralın hizmetine verilen varlık için ise hadım rolünün tayin edildiğini söylemektedir. Bkz. Jacob Klein, “Enki and Ninmah”, *The Context of Scripture-*

ise tanrıların, insanların çıkardığı gürültülerden rahatsız olmaları, bu yüzden onlara çeşitli hastalıklar ve doğal felaketler göndererek dünyayı yok etmeyi planladıkları anlatılmıştır. Aynı mit'te, tufandan sonra Tanrı Enki tarafından dünya düzeninin tekrar sağlanmaya çalışıldığı, bu noktada nüfusun fazla artmasını önlemek amacıyla Tanrı Enki'nin, doğurgan kadınların olmasının yanında kısır kadınların da olmasını uygun gördüğü ifade edilmiştir.⁷ Bu mitlerin yanı sıra Sumer Gılgamış Destanı'nda, Gılgamış ve hizmetkârı Enkidu arasında, yeraltı dünyasındaki yaşamla ilgili geçen diyalogda ise kısır bir kadın ve erkeğin toplumsal hayatta maruz kaldığı ötekileştirmenin izleri açıkça anlaşılmaktadır:

“Hiç çocuğu olmayan kadını, gördün mü?

-Gördüm: Kırık bir çömlükmiş gibi, hiç kimse hoşlanmıyor ondan!

Sarayda bir hadım gördün mü?

-Gördüm: İşe yaramaz bir baston gibi köşede yaslanır!”⁸

Buna karşın Sami toplumlarının evlilik sözleşmeleri ve diğer hukuki belgelerinde ise açıkça kısır kadından (*la w/alādu*)⁹ bahsedilmiştir. Örneğin Eski Asur Dönemi evlilik sözleşmelerinde, kadın üç yıl içinde çocuk doğuramazsa soyun devamını sağlamak amacıyla kocanın, köle bir kadın satın alıp evlenmesine izin verilmiştir.¹⁰ Zaten temel olarak çocuk sahibi olmak için yapılan evlilikte kadına bir adamın eşi ve çocuklarının annesi olmak sıfatıyla zor bir sorumluluk yüklenmiştir. Evlilikler çoğu kez tek eşlilik esası üzerine kurulsun da bu durum erkeğin bir ya da birden çok eş alıp, hane halkına dâhil etmesine engel teşkil etmemiştir. Özellikle ilk eş kısır çıkınca o, kocasını çocuk doğuracak ikinci bir kadın almaya teşvik etmek ya da kocasının bu yöndeki kararına razı olmak zorunda bırakılmıştır. Ancak hukuki belgelerden anlaşıldığına göre, ilk eş hukuki olarak sonradan gelenlere karşı üstünlüğünü her zaman korumuştur.¹¹ Öte yandan Hammurabi Kanunu'nun 137.- 141. maddelerinin muhtevassından kocanın kısır

Canonical Compositions from the Biblical World, 1. Vol., ed. William W. Hallo and K. Lawson Younger, Leiden-Boston: Brill, 2003, 518.

⁷ Jean Bottero ve Samuel Noah Kramer, *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, 633.

⁸ Bottero, *Gılgamış Destanı*, 2013, 218- 219.; Andrew George, *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*, New York: Penguin Books, 1999, 188.

⁹ CAD, A/1, 290.; ya da Sumerce “SAL.NU.Ü.TU” Akadca “la ālittu” bkz. (CAD, A/1), s. 350.

¹⁰ Hasan Ali Şahin, “MÖ II. Bin Yılın İlk Çeyreğinde Anadolu'nun En Önemli Ticaret Merkezi Olan Kaniş Kârumu Levantinizmin İlk Örneği midir?”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (38. ICANAS) 6*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 14/1, (2012): 2901.

¹¹ Jean Bottero, *Kültürümüzün Şafağı Babil*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012, 83-84.

karısını boşama hakkına sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Fakat bu tür durumlarda koca, başlık parası (tirhatu) miktarı kadar gümüşü, başlık parası yoksa bir mana (=500gr) gümüşü ve karısının baba evinden getirdiği çeyizi (iwaru) geri vermek zorunda kalmıştır.¹²

Diğer taraftan bir erkeği kısırlaştırmanın başlıca yöntemleri arasında yer aldığı bilinen hadım¹³ etmenin hangi suça istinaden yapılacağı hususu ise Orta Asur Kanunları'nda karara bağlanmıştır. Kanunun 15. maddesine göre evli bir kadınla birlikte olup, zina suçu işleyen erkek, kocanın ölüm dışında yaralama cezası istemesi durumunda hadım edilecektir. Yine Kanunun 20. maddesinde hemcinsiyle birlikte olan erkeğe hadım etme cezasının verileceği belirtilmiştir.¹⁴

Bunlarla birlikte kısırlık meselesinin hukuki boyutları içinde evlat edinmenin de ayrı bir önem taşıdığı anlaşılmaktadır. Eski Mezopotamya hukuki belgelerine göre çocuksuz aileler başta olmak üzere, çocuğu olan bazı evli çiftler ile evli olmayan erkek ve kadınların da evlat edindikleri görülmektedir.¹⁵ Ancak burada küçük erkek çocukları ve genç-yetişkin erkeklerin¹⁶ aile soyunun devamı için öncelikli olarak evlat edinildikleri anlaşılmaktadır. Kız çocukları ise daha çok anne-babaya yaşlılık durumunda destek olmak, kimsesiz bir kıza yardım etmek, gelecekteki ev hanımlığı için ona gerekli beceri ve eğitimi vererek onu aile hayatına hazırlamak belki de en önemlisi onu evlendirip başlık parası almak gibi düşüncelerle evlat edinilmişlerdir. Öksüz ve kimsesiz çocukların evlat edinilmesinin öncelikli kabul görmesiyle birlikte bazı ailelerin de çocuklarını evlatlık verdikleri bilinmektedir.¹⁷ Hatta bir evlat edinme sözleşmesinde küçük yaşta bir çocuk evlat edinildiğinde ailesine belli bir miktar gümüş, yün ve

¹² Yusuf Kılıç, *Eskiçağ Aile Hukuku*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2014, 76-77.

¹³ Modern tıp literatüründe hadımın karşılığı olan "kastrasyon"; kişinin, cinsel salgı bezlerinin alınması yoluyla cinsel faaliyette bulunma ve üreme yeteneğinin tamamen sona erdirilmesi amacını taşıyan tıbbi bir müdahaledir. Bu yöntem, kişide cinsel istek ve ilişkide bulunma yeteneğini bütünüyle sona erdirmekte, hatta kişinin cinsiyetine ilişkin belirtileri de ortadan kaldırmaktadır. Öte yandan hadım, kısırlaştırma ile eş anlamlı değildir. Zira hadım edilen kişi kısırlaştırmadan farklı olarak hiçbir cinsel faaliyette bulunamazken, kısırlaştırma yöntemi sonrasında kişi cinsel faaliyette bulunabilmektedir. Ancak üreme yeteneği sona erdirilmiş olmaktadır. Bkz. Zeynep Burcu Akbaba, "Kimyasal Hadım Yönteminin Anayasaya Uygunluğu -I-", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, sy.81 (2009):4.

¹⁴ Mebrure Tosun ve Kadriye Yalvaç, *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi- Şaduqa Fermanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, 248.

¹⁵ Horst Klengel, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, çev. Nesrin Oral, İstanbul: Telos Yayıncılık, 2001, 241-242.

¹⁶ Elizabeth C. Stone and David I. Owen, *Adoption in Old Babylonian Nippur and the Archive of Mannum-mesu-lissur*, Winona Lake- Indiana: Eisenbrauns, 1991, 42.

¹⁷ Robert Paulissian, "Adoption in Ancient Assyria and Babylonia", *Journal of Assyrian Academic Studies* 13, (1999):11,18-19.

yiyecek ödendiği görülmektedir.¹⁸ Hammurabi Kanunları'nda ise ailenin ileride çocuk için hiçbir hak iddia etmeyeceğinden, çocuk büyüdüğünde ailesini araştırırsa öz babasına döneceğinden bahsedilmektedir. Yine kanun maddelerinde ve diğer hukuki belgelerde evlat edinen ile evlatlık alınan kişinin haklarının belirlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, evlatlık babaya-anneye baktığı ve saygısızlık etmediği sürece aile mirasının sahibidir. Aksi takdirde başta mirastan çıkarılma olmak üzere gümüş ödeme ve köle olarak satılma cezalarını alacaktır. Buna karşılık evlat edinen aile de evlatlığı kendi çocukları gibi benimseyecek, kendi çocukları olsa da miraslarından ona eşit bir pay vereceklerdir.¹⁹

Diğer taraftan kısırlığın sosyolojik, psikolojik ve hukuki boyutları bir kenara bırakılırsa, Mezopotamya toplumlarının inancında bazı ifritlerin hastalıklara sebep olduğu kabul edilmiştir. Örneğin Erkek olan Lilu, dişi olan Lilitu ve Ardat-lili²⁰ bir tür ifrit topluluğu ailesidir. Tanrı ve tanrıça olmayan bu ifritlerden Lilu çöllerde, kırsal alanlarda yaşamakta, özellikle gebe kadınlar ve bebekler için tehlike olmaktadır. Lilitu ise onun dişi karşılığıdır; 'bakire Lilu' anlamına gelen Ardat-lili de normal cinsel aktiviteleri gerçekleştirme yeteneğinden yoksun, tatminsiz bir gelinin kişiliğiyle aynı görülmüştür. Büyüsel metinlerde sık sık adı geçen Ardat-lili Musevi "Lilith"²¹ ile benzerlikler göstermektedir. Ayrıca bu ifritin erkeklerde iktidarsızlığa ve kadınlarda kısırlığa neden olduğuna inanılmıştır.²² Bu açıdan Mezopotamya insanları, kısırlığın tedavisi için bitkiler kullanarak ona tıbbi çözümler bulmaya çalışmışlardır. Mitolojik

¹⁸ Edward Chiera, *Old Babylonian Contracts [University of Pennsylvania. The University Museum Publications of the Babylonian Section, Vol.VIII, No. 2]*, Philadelphia: The University Museum, 1922, 129-130.

¹⁹ Ana İttişu, Eşnunna ve Hammurabi Kanunu'da evlat edinmeyle ilgili maddeler için bkz. Marta T. Roth, *Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta: Scholars Press, 1997, 44; Tosun ve Yalvaç, *Ammi- Şaduqa Fermanı*, 82, 204-205.; Eski Babil evlat edinme sözleşmeleri için bkz. Guido Suurmeijer, " 'He took him as his son'. Adoption in Old Babylonian Sippar ", *Revue d'assyriologie et d'archéologie orientale* 104, (2010): 9-40.; Eski Asur evlat edinme sözleşmeleri için bkz. Klaas R. Veenhof, "Old Assyrian Period", *A History of Ancient Near Eastern Law*, 1.vol., ed. Raymond Westbrook, Leiden-Boston: Brill, 2003, 455-456.; Orta Asur evlat edinme sözleşmeleri için bkz. Sophie Lafont, "Middle Assyrian Period", *A History of Ancient Near Eastern Law*, 1. vol., ed. Raymond Westbrook, Leiden-Boston: Brill, 2003, 539-541.; Hillel A. Fine, "Two Middle-Assyrian Adoption Documents", *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale* 46, no. 4, (1952): 205.; Karen Radner, "Neo-Assyrian Period", *A History of Ancient Near Eastern Law*, 2. vol., ed. Raymond Westbrook, Leiden-Boston: Brill, 2003, 897.

²⁰ Lamaştu eski bir büyü metninde Ardat Lilil olarak geçmektedir. Bkz. Sevgi Dönmez, "Eski Mezopotamya Toplumlarında Korku ve Güç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science* 53, (2016): 220.

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Kılıç ve Elvan Eser, "Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı)'nun Eskiçağ Yakınoğu Toplumlarının Kültürlerindeki İzleri: Lilith Gerçeği", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5, Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Özel Sayısı, (2018): 29-60.

²² Jermy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü- Tanrılar İfritler Semboller*, İstanbul: Köprü Kitapları, 2017, 197.

açından belirtmek gerekirse, “Etana ile Kartal Mitosu”²³nda Sumer Kralı Etana’nın kısır²⁴ karısı kralın “*šammu ša alādu/doğum bitkisi*”ni elde etmesi sayesinde gebe kalmış ve doğum yapmıştır²⁵. Stol tarafından ele alınan BAM 381 iii 17-36²⁶ adlı tıp tabletinde ise kısırlık için şifalı bitkilerin kullanımı kaydedilmiştir. Söz konusu tabletin birinci sütununda bitki ismi, ikinci sütununda hastanın problemi, üçüncü sütununda ilacın hazırlanması ve uygulanması yer almıştır. Ancak üçüncü sütun kırık olduğu için ilacın hazırlanması, birayla birlikte alınması dışında tam anlayamamaktadır. Burada geçen “*Ú.İĞİ.LİM/imhur-lim*”²⁷in kullanımı için de “*doğuramayan bir kadın için bitki*” açıklaması yapılmıştır.²⁸ Düşük yapmayı önlemek ve kısırlığı tedavi etmek için hazırlandığı bilinen ve Finkel tarafından ele alınan BM 42333+ numaralı tabletin 5.-16. satırlarında kısırlıkla ilgili şöyle denilmektedir: “*Kısır bir kadının gebe kalması için 4 bitki, 4 ekme? parçasını karıştırırsınız; kukru²⁹, ½ šeşel ardiç, 1 šeşel çemenotu, 1 šeşel kötü kokulu susam?, 1 šeşel badem ile (birlikte) bir fıçının ağzındaki yağlı maddeden? tampon yaparsınız, onu vajinaya koyarsınız ve o ‘açılacak’, kadın gebe kalacak ve (ona) sular akacak. Kısır bir kadının gebe kalması için: yenilebilir farenin³⁰ derisini yüzersiniz, (içini) açar ve murru³¹ ile doldurursunuz; gölgede kurutur, ezer, öğütür ve yağ ile karıştırırsınız; onu vajinaya koyarsınız, (böylece) kadın gebe kalacak*”.³² Kadın kısırlığı hakkında bilgiler veren bu tabletler arasında doğrudan erkek kısırlığından bahseden metinler yoktur. Fakat iktidarsızlığın uzun süreçte kısırlığa sebep

²³ Hoeke, *Ortadoğu Mitolojisi*,61-62.

²⁴Abraham Winitzer, “Etana In Eden: New Light On The Mesopotamian And Biblical Tales In Their Semitic Context”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 133, No.3, (2013): 444.

²⁵ J. Kinnier Wilson, *Studia Etanaica New Texts and Discussions*, Alter Orient und Altes Testament, Band 338, Münster: Ugarit-Verlag, 2007, 43-46.

²⁶Babmed, [https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/babmed/Corpora/BAM-4/BAM-4_-381\(15.12.2019\);](https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/babmed/Corpora/BAM-4/BAM-4_-381(15.12.2019);) Orta Babil Dönemi’ne tarihlendirilmektedir. Bkz. Erica Couto-Ferreira, “She Will Give Birth Easily: Therapeutic Approaches To Childbirth In 1st Millennium BCE Cuneiform Sources”, *Dynamis* 34 sy.2, (2014):290:dipnot:2.

²⁷ Medikal bir bitki, bkz. CAD, I-J, 118.; CDA, I, 128.

²⁸ Marten Stol, *Birth in Babylonia and The Bible: Its Mediterranean Setting*, Groningen: Styx Publications, 2000, 52-53.

²⁹ Aromatik bir bitki, bkz. CAD, K, 500.

³⁰ Tablette Sumerce “PÉŠ.GİŞ.Gİ” olarak yazılmıştır. Akadcası ise “ušummu, šummu”dur. CAD, U/W, 331’de “bir kemirgen” anlamı verilirken, (CDA, U) s. 430’da “fındıkfaresi”, şeklinde belirtilmekte ve aynı zamanda yenilebildiği ifade edilmektedir.

³¹ Sumerce “(GİŞ) ŠİM.ŞEŠ”, “Mürrisafi/Mür”, bkz. CAD, M/2, 221.; CDA, M, 219.

³² Tablet Geç Babil Dönemi’ne tarihlendirilmektedir. Bkz. Irving L. Finkel, “On Late Babylonian Medical Training”, *Wisdom, Gods and Literature: Studies in Assyriology in Honour of W.G. Lambert*, ed. A. R. George and I. L. Finkel, Winona Lake – Indiana: Eisenbrauns, 2000, 171-173.

olacağına farkında olan Mezopotamya insanların erkekler için büyüler “Ş.Ā.ZI.GA” hazırladıkları bilinmektedir.³³

2.Düşük

2.1. Kendiliğinden Olan Düşük

Kısırlıktan bahsedilen ve Finkel tarafından ele alınan BM 42333+ numaralı tabletin ilk dört satırı gebeliğin ilk üç ayı boyunca ortaya çıkabilecek doğal düşük³⁴ tehlikesi için bir reçeteyi içermektedir. Söz konusu reçetede bir fare çeşidinden bahsedilmektedir. Bunun arkasında yer alan mantık ise muhtemelen farelerin sırf sayılarından dolayı popüler bir doğurganlık simgesi olarak düşünülmesidir. Tablette şunlar kaydedilmiştir: “1-4: *Eğer bir kadın birinci, ikinci ve üçüncü ayda fetüsünü kaybetme (šà-ŠĀ-šà ŠUB.ŠUB)*³⁵ eğilimini gösteriyorsa, kurumuş bir hülû³⁶/(sivri fare)’yi ezin ve öğütün, üç kez su ekleyin ve onu yağ ile karıştırın; alluħaru³⁷/(mineral) ekleyin. İçmesi için onu kadına verin (böylece) kadın fetüsünü kaybetmeyecek”.³⁸

Konuyla bağlantılı olan ve Scurlock tarafından ele alınan BM 78963 numaralı tıp tabletinin 60.-65. satırları da benzer şekilde düşük yapmayı önlemek için bitkisel bir reçeteyi içirmiştir: “*Sekiz bitki eşit oranda öğütülür ve elekten geçirilir: ½ šeql³⁹ tarmuš⁴⁰, ½ imħur-lim⁴¹, ½ imħur-ešra⁴², ½ šeql nī-nū⁴³, ½ šeql uħħu-lu qarnā-nu⁴⁴,*

³³ Robert D. Biggs, *Š.Ā.ZI.GA Ancient Mesopotamia Potency Incantations*, New York: J.J. Augustin Publisher, 1967.

³⁴ Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından belirtildiğine göre; düşük: fetüsün uterus (rahim) dışında yaşama yeteneği kazanmadan, herhangi bir nedenle gebeliğin sonlanmasıdır. Genellikle kabul edilen düşük tanımı da gebeliğin 20. haftanın altında olması, gebelik süresi bilinmediğinde ise fetüsün ağırlığının 500 gramın altında olmasıdır. Ayrıca 12. haftadan önce gerçekleşen düşükler “erken düşük”, 13.-20. hafta arasında gerçekleşen düşükler de “geç düşük” olarak tanımlanmaktadır. Düşüklerin % 80’den fazlasının da ilk üç ayda olduğu bilinen bir durumdur. Yine DSÖ tarafından sınıflandırıldığı biçimiyle düşük iki türlü olabilir: 1- Kendiliğinden düşük: Bir müdahale olmaksızın sonlanan gebelikler kendiliğinden düşük olarak tanımlanmakta ve bu düşük biçimi tüm gebeliklerin %10-20’inde görülmektedir. 2- İsteyerek Düşük: Gebeliğin bir müdahale ile sonlandırılmasıdır. İsteyerek düşükler, yasalara ve sağlık kurallarına uygun, güvenli tıbbi ortamlarda uygulanabildiği gibi, sağlık sistemi dışında da yapılabilmektedir. Bkz. Muhtar Çokar, *Kürtaj*, İstanbul: Babil Yayınları, 2008, 19.; Ali Çetin, *Çetin Kadın Hastalıkları ve Doğum El Kitabı*, Bursa: Sertan Yayınları, 2012, 337-340.; Mustafa Başaran, *Kadın Hastalıkları & Doğum*, Ankara: Alkım Basın Yayıncılık, 2008, 389-392.

³⁵ Sumerce “ŠĀ”, Akadca “libbu” kalp, karın, bağırsaklar, rahim anlamlarında kullanılmıştır. “libbu” terimi ile bağlantılı olarak geçen “ša libbiša” ya da “šà-ŠĀ-šà” ise fetüs, doğmamış çocuk anlamlarını taşımıştır. Bkz. CAD, L, 164, 175.; CDA, L, 181.; Düşmek, çökmek fiilleri de Sumerce “ŠUB” Akadca “maqātu” terimleriyle ifade edilmiştir. Bkz. CAD, M/I, 240.; CDA, M, 196.

³⁶ CAD, H, 231.; CDA, H, 119.

³⁷ CAD, A, 359.

³⁸ Finkel, “Babylonian Medical Training”, 172.

³⁹ šeql =8,3 gr. Bazı kaynaklarda ise 8 gr olarak ifade edilmiştir. Bkz. J. Nicholas Postgate, *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*, London and New York: Routledge, 1994, xix.

⁴⁰ Bir bitki, bkz. CAD, T/I, 238.; Acı bakla, bkz. CDA, T, 400.

⁴¹ Medikal bir bitki, bkz. CAD, I-J, 118.; CDA, I,128.

½ ŧeŧel ŧap, ½ ŧeŧel pillu⁴⁵ ve ½ ŧeŧel haŧu⁴⁶. İçinde topaklar kalmamalı. Bitkileri ve topaklarını küçük parçalara ayırdığınızda, onlar iyice karıştırılır. Öğütülen bu malzemelerden ½ ŧeŧel tartılır. Sonra 1 NİNDA⁴⁷ balın içine 4 NİNDA eski arpa birası (ile) karıştırılır. Daha sonra da içine bitkiler karıştırılır. (Böylece) gebelik süresince vajinanın aŧzına suyun gelmesini önlemek için bu bitkiler içilir. Söz konusu tedavi bitkisel ilaçlara ilaveten ezberden okunması istenen ŧu parça ile sonlandırılır: “Gula⁴⁸, büyük hanım, saf gökyüzünde yaşayan merhametli anne”⁴⁹.

Yine Scurlock tarafından ele alınan SpTU 3 No. 84 isimli tablet ise büyü ile ilgilidir. Tablete göre büyünün yol atıŧı sorunlar arasında düşük yapma durumu da vardır. Bu sorunun üzümü için; tabletin 56.-57. satırlarında bir merhem, 58. satırda bir ritüel, 59.-61. satırlarda muska hazırlanmıştır. 58. satırda figüratif olarak kırık bir çömlek parçasının engeli işaret etmek üzere dört yol aŧzında endişeyle durduŧundan bahsedilmektedir. Dolayısıyla burada bebeŧin anne rahminden zamanından önce ayrılmaması gerektiŧi hususunda bir baŧ kurulmuştur. Ayrıca kırık çömlek parçasının evin i eřiŧine gömülmesinin kötülüklerin eve girmesini nleyeceŧi düşünülmüştür. 59.-61. satırlarda yer alan muska ise bebeŧe hitap eden güzel bir anlatımı içermiştir. 62.-77. satırlarda hastanın söz konusu büyü ile dřŧe sebep olan dişi ifrit Lamaştu'nun etkisine maruz bırakıldıŧından bahsedilmiştir. Son satırda ise Lamaştu ile ilgili büyünün merhem üzerine okunması belirtilmiştir. Söz konusu satırların tercümesi ŧyledir: 56-57: “Eŧer gebe bir kadına büyünün yaklaşmasını ve onun düşük yapmasını

⁴² Bir çeşit tırmanıcı bitki, bkz. CAD, I-J, 117.; CDA, I,128.

⁴³ Medikal bir bitki, bkz. CAD,N/2, 241.; CDA, N, 254.

⁴⁴ Alkalik bir bitkidir, bkz. CAD, U/W, 48-49.; CDA, U, 419.; “ ‘Boynuzlu’ uŧulu bitkisinden (uŧulu qarnnu) ıkan soda külü, antik tıpta gözler, banyo, tütsüleme ve mide rahatsızlıkları gibi çok sayıda kullanım yeri bulmuştur” bkz. Martin Levey, “Gypsum, Salt and Soda in Ancient Mesopotamian Chemical Technology”, *Isis* 49, sy.3, (1958): 341.; Elena Soriga, “A Diachronic View On Fulling Technology In The Mediterranean And The Ancient Near East: Tools, Raw Materials And Natural Resources For The Finishing Of Textiles”, In *Textile Terminologies from the Orient to the Mediterranean and Europe, 1000 BC to 1000 AD*, ed. Salvatore Gaspa, Ccile Michel and Marie-LouiseNosch, Lincoln, NE: Zea Books, 2017, 34.

⁴⁵ Bir bitki, adam otu?, bkz. CAD, P, 274.; CDA, P, 376-377.

⁴⁶ Baharat olarak kullanılan tohumlu bir bitki, CAD, H, 144-145.; kekik?, bkz. CDA, H, 111.

⁴⁷ Sumerce “NİNDA”, Akadca “akalu” ekmek ve kk bir hacim ls anlamına gelmektedir. Bkz. CAD, A/I, 238.; CDA, A, 9.; Bir hacim l birimi olarak NİNDA litrenin (SİLA) onda birine eşittir. Bkz. Krisztin Simk, “BAM 7 44: Suppositories for Rectal and Gastro-Intestinal Diseases”, *Mesopotamian Medicine and Magic/ Studies in Honor of Markham J. Geller*, ed. Strahil V. Panayotov and Ludk Vacin, Leiden-Boston: Brill, 2018, 553, dipnot:35

⁴⁸ Adı ‘büyük’ anlamına gelen Gula, hastalıŧı anlayan bir iyileştirici tanrıça ve doktorların koruyucusudur. Kutsal hayvanı da köpektir. Bkz. Black ve Green, *Tanrılar İşritler Semboller*, 2017, 125-126.

⁴⁹ JoAnn Scurlock, “Medicine and Healing Magic”, *Women in the Ancient Near East*, ed. Mark W. Chavalas, London and New York: Routledge, 2014, 121.

istemiyorsanız; magnetit/(mıknatıs taşı)⁵⁰, guhlu⁵¹/(antimon/bir element), toz⁵², şübü⁵³/(yarı değerli bir taş) ve kurutulmuş tilki üzümü⁵⁴nü öğütün. Buna erkek suna ördeğinin kanı ile selvi yağı⁵⁵ni karıştırın. Eğer onunla kadının kalbinin üstü, alt karın bölgesi ve vulvası ovulursa büyü kadına yaklaşılamaz”. 58: “Alternatif olarak, dört yol ağzında (endişeyle) duran bir çömlek parçası alınır ve iç eşiğe gömülürse (kadından) büyü uzak tutulacaktır”. 59: “Alternatif olarak, kadının sağ eli üstüne eril ve dişil şü⁵⁶/(bir taş) bağlanır, üzerine üç kez “O, (bebek) karanlıkta yaşar” okunursa, büyü kadına yaklaşmayacak: “O, karanlıkta yaşar, güneşin ışığını hiç görmedi, sen ortaya çıktın ve güneş ışığını gördün. Seni uykundan ayıran güneşin, doğuşuna kadar bataklık suyu kadar sakın olabilir misin? Ceylanın yavruları gibi uyuyabilir misin? [Büyü ve Okuma]...”⁵⁷ Bu noktada açıklamak gerekir ki; Mezopotamya yazılı kaynaklarında Sumerce “^dDİM.ME” Akadca “Lamaštu” olarak bilenen bu dişi ifrit Tanrı AN (Anu)’nın kızıdır ve bir tanrıça gibi görülmüştür. Bu yüzden sıradan kötü ifritlerin üzerinde bir konuma sahip olmuştur. Zira Lamaštu, tanrıların emirleri doğrultusunda hareket eden ifritlerden farklı biçimde kendi çıkarı için ve inisiyatifiyle özellikle henüz doğmamış ya da yeni doğmuş bebeklere kötülük yapmıştır. Ayrıca yazılı kaynaklarda yer alan bilgilerde gebe bir kadının evine sızarak bebeği öldürmek için kadının karnına yedi kez dokunduğu veya çocuğu sütanneden alıp kaçırdığı ifade edilmiştir.⁵⁸ Lamaštu’ya karşı yapılan büyü metinlerinin örnekleri de en erken MÖ 2. binyılın başlarına tarihlendirilmektedir. Lamaštu hakkında en kapsamlı bilgi kaynağı ise MÖ 1. binyıla aittir. Yine kendisiyle alakalı muskalarda bu dişi ifrit çeşitli biçimlerde tasvir edilmiştir. Söz konusu muskalarda her zaman yer alan iki nesne elinde tutmadığı tarak ve eğirtmeçtir. Diğer figürler ise sıklıkla bir köpek ve domuz yavrusu, nadiren bir akrep, yılan ve eşek bacağıdır. Bazen Lamaštu’nun bir elinde hançer diğer elinde yılan tuttuğu görülmektedir. Bu muskalarda Lamaštu’nun başı köpek, kurt, aslan, yırtıcı bir kuş, yılan

⁵⁰ Akadca “šadānu šābitu”, bkz. Ulrike Steinert, “K. 263+10934, A Tablet With Recipes Against The Abnormal Flow Of A Woman’s Blood”, Sudhoffs Archiv 96, sy.1, 2012, 79.

⁵¹ CAD, G, s.125.; CDA, G, s.95.

⁵² Sumerce “SAĦAR”, Akadca “eperu”, bkz. CAD, E, s. 184.; CDA, E, s.74-75.

⁵³ CAD, Ş, s.185.; CDA, Ş, s.379.

⁵⁴ Sumerce “^{GIŠ}GEŠTİN.KAŞA”, Akadca “karān šēlibi”, bkz. CAD, K,201.; CDA, K, 148.

⁵⁵ Sumerce “^{GIŠ}ŞUR.MİN”, Akadca “šurmēnu”, bkz. CAD, Ş/III, 349; CDA, Ş, 388.

⁵⁶ CAD, Ş, s.161-162.; CDA, Ş, s.378.

⁵⁷ JoAnn Scurlock, *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine*, Atlanta, Georgia: SBL Press, 2014, 587-589.

⁵⁸ Black ve Green, *Tanrılar İfritler Semboller*, 2017, 194.; Hakan Erol, “Anadolu’nun İlk Yazılı Belgelerinde Büyü ve Kehanet”, *AÜ DTCF Dergisi* 54, sy.2, (2014): 38-40.; Nurgül Yıldırım, “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Uğursuzluk İnancı ve Bununla İlgili Büyü Ritüelleri”, *History Studies* 7, sy.1, 2015, 244-245.

ve ugallu (aslan ifrit) gibi çeşitli biçimlerde görünmektedir. Ayakları yırtıcı bir kuş gibi pençelidir. Elleri insanlarınki gibidir. Fakat kurbanlarını yedi kez yakalaması ya da kavramasını temsilen parmak fazlalığı ve tırnak uzunluğu vardır.⁵⁹ Lamaštu ile çok yakın bir bağı olan Pazuzu ise MÖ 1. binyıla ait Asur ve Babil kökenli bir ifrit tanrıdır. Bu bağ, Lamaštu'nun kötülüğüne karşı onun bir güç olarak kullanılmasına yol açmıştır.⁶⁰ Kuyruklu Akrep şeklinde yapılan Pazuzu amuletleri gebe kadınların üzerlerinde taşınmaları veya yatak odalarına koymalarıyla Lamaštu'nun kadına vereceği zararı önlemek için kullanılmıştır.⁶¹ Ayrıca akrep eskiçağ toplumlarının mitolojisinde ölümsüzlük sembolü olarak da görülmüştür⁶².

Eski Babil Devleti Dönemi'nde Lamaštu'ya karşı yapılan bir büyüde şu ifadeler yer almıştır: “*O öfkeli, o kötüdür, o ..., O sürekli hareket halindedir. Bir hekim olmasa da (hâlâ) sargıyla sarar, Bir ebe olmasa da (hâlâ) bebeği silip temizler. Gebe kadınların aylarını saymaya devam eder, Doğum yaklaştığında kadının kapılarını (girişlerini) sürekli engeller. Hayvanın izlerini sürer, Lilû demonunun öfkesiyle araziye gözetler. Duada genç adamı, Oyunda kızı, Dadının omzundan çocuğu yakalar. İki tanrı onu gördüğünde; pencereden dışarı çıkartır, kapı milinden dışarı kaydırır. Onu deniz ortasında ilgin ağacına bağladılar, Arahtum nehri üzerinde...*”⁶³

Lamaštu'ya karşı yapılan bir ritüel için kullanılacak eşya ve malzemelerin sıralandığı Yeni Asur Devleti Dönemi'ne ait bir listede ise şunlar kaydedilmiştir: “*(1-3) Bir sunak masası için, çömlek kap-kacaklar, her şey tahsis edildi: (4-5) Çömlekçi kilinden yapılmış Anu'nun Kızı'nun bir figürü. (6)- 3 kil(den yapılmış) eşek. Mavimsi-yeşil kumaş. 3 deri çanta- tamamen erzak dolu. [...]. Gümüş kaşıklar 4 gümüş PAP aletler. Haltu taşından yapılmış bir mühür. Bir takım zincir. 1 ocak, soğuk su. [...]. 15- [...] ahşaptan yapılmış 7 figür. 16-[...] ahşaptan yapılmış 7 figür. 17- [...]’dan yapılmış 7 figür. 18-[...] ahşaptan yapılmış 7 figür. . 19-[...]’dan yapılmış 7 figür. 20- [...]’dan yapılmış 7 figür. 21-[...]’dan yapılmış 7 figür. 22-23- Ziftle karıştırılmış*

⁵⁹ Franciscus A.M. Wiggermann, “Lamaštu, Daughter of Anu. A Profile”, In: M. Stol; *Birth In Babylonia And The Bible: Its Mediterranean Setting*, Groningen: Styx Publications, 2000, 217-218, 220 -221, 232-235.

⁶⁰ Black ve Green, *Tanrılar İfritler Semboller*, 2017, 245

⁶¹ Geniş bilgi için bakınız. Wilfred George Lambert, “Inscribed Pazazu Heads From Babylon”, *Archäologische Beiträge Staatliche Mussen Zu Berlin*, 1970, 41-47.

⁶² Yusuf Kılıç ve Elvan Eser, “Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı (Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Bitki, Su ve Hayvanlar)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4, sy.13, 2017, 148.

⁶³ Walter Farber, *Lamaštu: An Edition Of The Canonical Series Of Lamaštu Incantations And Rituals And Related Texts From The Second And First Millennia B.C.*, Winona Lake: Eisenbrauns, 2014, 283.

alçıtışından yapılmış 7 figür. 24- Çömlekçi kilinden yapılmış 7 figür. 25- Hamurdan yapılmış 7 figür. 26- Bira lapasından yapılmış 7 figür. 27- Bira ekmeğinden yapılmış 7 figür. 28- Tūru⁶⁴ bitkisi ile yapılmış 7 figür. 29- Susam küspesinden yapılmış 7 figür. 30- 31- Tere tohumuyla karıştırılmış iç yağdan yapılmış 7 figür. 32- İç yağdan yapılmış 7 figür. 33- Balmumundan yapılmış 7 figür. 34- Ziftten yapılmış 7 figür. 35- imhur-lim⁶⁵ bitkisi, ahşap işi-pişri⁶⁶. 36- Lišān kalbi⁶⁷, maštaka⁶⁸ bitkisi. 37- 1 bronz kap. 38- [...]. 39- Her şey tahsis edildi⁶⁹. Söz konusu malzemelerin her birinin ritüel için taşıdığı önemi belirlemek zordur. Fakat ritüelde kullanılacak malzemelerin sayısının 7 olarak belirlendiğine dikkat edilmeli, Mezopotamya toplumlarının yedi sayısını kaderleri tayin eden “yedi tanrılar” ve astral inancı oluşturan yedi gezegenle sembolleştirdikleri göz önünde tutulmalıdır.⁷⁰ Ayrıca bir ifrit olmasına rağmen Lamaštu’nun Tanrı Anu’nun (An) kızı olduğu da hatırlanmalıdır.

Tüm bunların yanı sıra düşükte en önemli belirtilerden biri olan vajinal kanamayla ilgili olarak yazıldığı bilinen ve Scurlock tarafından ele alınan BAM 235 numaralı tablet, bir kadının kanamasını durdurmak için hazırlanan (1.-3. ve 7.-9. satırlar) vajinal fitil, (4.-6. satırlar) bir ilaç ve (10.-18. satırlar) muskadan oluşmuştur. 1.-3., 7.-9. satırlarda az miktarda parlak kan ile lekelenme üzerinde durulmaktadır. Kadın hakkında 4.-6. satırlarda kelimenin tam anlamıyla gebe iken karnından “bir silahla vuruldu” ifadesi geçmektedir. Dolayısıyla burada istenilen şey düşük yapmayı önlemek olmalıdır. 10.-18. satırlarda bu problem hakkında büyüleyici bir anlatıma yer verilmekte ve Marduk’tan, doğumun koruyucusu olarak yardım istenmektedir. Tablette bahsedilen akik, lapis lazuli taşları ve bitkiler ise parçanın sonunda kırık olarak yer alan satırlardaki tedavinin bir parçası için kullanılmıştır. Söz konusu tablette şunlar kaydedilmiştir: “1-3: Eğer kadının damarları parlak kırmızı kan akmasına izin verirse [...] manyetik hematit/(kantaşı) öğütülür ve bir tutam yüne sarılır. Eğer onu vajına içine yerleştirirseniz kadının kanamasını durdurmalıdır. 4-6: [Eğer] bir kadın bir silahla vurulduysa hurri-kuşu kanı ve nuhurtu⁷¹ birlikte öğütülür, bira ile karıştırılarak içilir.

⁶⁴ Bir aromatik, muhtemelen çavşır (reçine olarak) ya da kasnı otu, bkz. CAD, T, s.167.; Medikal bir bitki, muhtemelen çavşır (reçine olarak), bkz. CDA, T, 416.

⁶⁵ Medikal bir bitki, bkz. CAD, I-J,118.

⁶⁶ Tören asası, büyücünün aleti, bkz. CAD, P, 430.

⁶⁷ Köpek dili bitkisi, Sumerce “Ü.EME.UR.Gİ₇”, bkz. CAD, L, 209.; CDA, L, 183.

⁶⁸ Medikal bir bitki, bkz. CAD, M/I, 391.; Alkalik bir bitki, bkz. CDA, M, 203.

⁶⁹ Farber, *First Millennia B.C.*, 310-313.

⁷⁰ Yusuf Kılıç ve Elvan Eser, “Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi”, *Turkish Studies II*, sy.11 (2016): 77-98.

⁷¹ Medikal bir bitki, bkz. CAD, N/2, 322.; Şeytantsinin çeşitleri, bkz. CDA, N, 257.

Bir tütsü hazırlamalı [yanan...] Eğer kadın bir dua söylese, [...]. 7-9: Eğer [...] kadının damarları parlak kırmızı kan akmasına izin verirse [...], [...]’nın, 14 dizisini yapmalısın, anzaḥḥu⁷² ve aşlu⁷³ [...]. Onları vajina içine birer birer koymalısın. 10-13: Büyü ve okuma: Akik (rengi) onun kanıdır. Bir akik kanalı ile akik sulama bölgesinin içinde suları kuruyacak mı? Merhametli Marduk’a (onu) kim söyleyebilir? Onların akik sulama bölgesine set çekmelerine izin ver! Adāru/(odun) ve lapis lazuli kanalı engelleyecek; aşlu suları kurutacak. 14-18: Kadının kanamasını durdurmak için okuma ve onun ritüeli: Beyaz (ve) kırmızı yünü birlikte sararsın. Yedi düğüm bağlarsın. Düğümler üzerine hūrātu⁷⁴ damlatırsın. Düğümlerden birini her bağladığında yedi kez okuyup söylersin. Eğer onu kalça bölgesine bağlarsan kadın iyileşmeli. Bir tutam yün içine [...] sarın [...] manyetik hematit/ (kantaşı) [...].⁷⁵

2.2. İsteyerek Düşük Yapma ve Suçu

Gebeliğin evli ya da bekâr çiftler açısından her zaman kabul görmediği düşünüldüğünde bunun nasıl sonlandırıldığı sorusu da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Aslında bu sorunun cevabı insanlık tarihi göz önüne alındığında gayet açıktır: ve bunun adı çocuk düşürmedir⁷⁶. İşte bu noktada Mezopotamya toplumlarının bazen hazırladıkları bitkisel karışımlarla istenmeyen gebeliği sonlandırmayı amaçladıkları bilinmektedir. Nitekim Stol tarafından bahsedilen BAM 3 246 numaralı tablette “*Gebe bir kadının meyvesini/fetüsünü düşürmek için: sekiz bitki ürünü ezilir ve bira ile birlikte aç karnına içilir*”⁷⁷ ifadesi kaydedilmiştir. Tablette okunabilen başlıca içerikler şunlardır⁷⁸: “EME.DİR/şurârû⁷⁹”, “AN.KI.NU.Dİ/ ankinutu⁸⁰”,

⁷² Eritilmiş, ham, cam hamuru. Medikal olarak bu madde bir tütsü için kükürt ve ziftle birlikte kullanılmıştır. Yine “anzaḥḥu” bir merhem içinde de yer almıştır. Bkz. CAD, A/2, 151-152.

⁷³ Hasırotu, saz, ip, bkz. CAD, A/2, 447-449.; CDA, A, s.28.

⁷⁴ Bitki ya da onun parçalarından yapılan boya, bkz. CAD, H, 247-278.; Özellikle yün ve deri boyamada şurup- ilaç gibi kullanılan malzeme, bkz. CDA, H, 121.

⁷⁵ Scurlock, *Mesopotamian Medicine*, 585-587.

⁷⁶ Modern tıpta uygulanacak olan düşük yöntemi gebeliğin büyüklüğüne göre cerrahi ve tıbbi (medikal) olmak üzere değişiklik göstermektedir. Son adet tarihine göre 12.-14. haftadan küçük gebelikte uygulanan yöntemler şunlardır; Manuel veya elektrikli vakum aspirasyon, mifepriston (gebeliği erken dönemde sonlandırarak düşüğe neden olan ilaç) sonrası misoprostol (gebeliğin sonlandırılmasını sağlayan ilaç) kullanılarak medikal düşük, Medikal düşük yöntemi uygulaması sonrası tamamlanmamış düşük vakalarında vakum aspirasyon, dilatasyon (genişletme) ve küretaj (D&C). Son adet tarihine göre 12.-14. haftadan büyük gebelikte uygulanan yöntemler de şunlardır; vakum aspirasyon ve forseps, mifepriston uygulaması sonrası tekrarlayan dozlarda misoprostol verilerek yapılan medikal düşük, sadece Misoprostol uygulanarak yapılan medikal düşük, dilatasyon(genişletme) ve evokasyon(boşaltma) (D&E). Bkz. *Sağlık Çalışanlarına Yönelik Düşük Yönetimi Rehberi*, T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Kadın ve Üreme Sağlığı Daire Başkanlığı, Ankara: Sistem Ofset Basım- Yayın, 2015, 25-26.

⁷⁷ Stol, *Its Mediterranean Setting*, 41-42.

⁷⁸ Babmed, <https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/babmed/Corpora/BAM-3/BAM> (16.12.2019).

“Ú.ĦAR.SAG(.SAR)/azupirānu⁸¹”, “GİŞ.Gİ.ZÚ.LUM(.MA)?/buşinnu⁸²”, “namruqqu⁸³”. Bu bitkilere ek olarak Mezopotamyalılar tarafından Sumerce GİŞ.LAL₃.DAR ideyogramı ile yazılan nar meyvesinin de çocuk düşürme veya gebeliği önlemede kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tıbbi kayıtlar bir yana Mezopotamya’da Sumer ve Sami kanunlarında çocuk düşürme ve çocuk düşürtme⁸⁴ bir suç olarak kabul edilmiştir. Sami toplumlarına ait Orta Asur Kanunları’nda kadının kendi isteğiyle çocuk düşürmesinin cezası da ağır olmuştur. Nitekim kanunların 53. maddesinde “Eğer bir kadın kendi kendine (isteyerek) bir çocuk düşürürse, onu itham ve ispat ederlerse kazığa çakacaklar, onu gömmeyeceklerdir. Eğer çocuğunu düşürme sırasında ölürse, onu kazığa çakacaklar ve gömmeyecekler. Eğer çocuğunu düşüren kadın onu saklarsa ve krala söylemezse [...]”⁸⁵ ifadeleri kaydedilmiştir.

Sumer toplumuna ait Ana İttişu Kanunu⁸⁶ ile Sami toplumlarına ait Hammurabi⁸⁷ ve Orta Asur Kanunları⁸⁸,’nda ise gebe bir kadını şiddete maruz bırakarak çocuk düşürtmeye sebep olma suçuna yer verilmiştir. Çocuk düşürtme suçu için sadece Sami toplumlarının kanunlarında maddi ve kısasa kısas cezaları birlikte uygulanmıştır. Maddi cezalarda özgür kadının çocuğunun düşmesine sebep olmanın bedeli kanunlarda 10-20 sheqel gümüşle, köle kadınlar için de bu miktarın yarısı olacak şekilde belirlenmiştir. Sami toplumlarında gebe özgür kadının ve ceninin ölümüne kısasa kısas cezası getirilmiştir. Yarı hür ve köle bir kadının ölmesi sonucunda ise 30 ve 20 sheqel gümüş cezanın ödenmesine karar verilmiştir. Ayrıca Orta Asur Kanunları’nda çocuğun cinsiyeti de kısasa kısas hükmünün belirleyicisi olmuştur. Eğer düşen erkek çocuğu ise suçlunun kendisinin öldürülmesi, kız çocuğu ise can davasının yapılması uygun görülmüştür.

⁷⁹1- kertenkele, 2- bir balık. Tıbbi uygulamalarda kertenkele başının, dışkısının kullanıldığı bilinmektedir. Bkz. CAD Ş, 254-255.; CDA, Ş, 341.

⁸⁰ Medikal bir bitki. Bkz. CAD A/II, 123-124.; CDA, A, 17.

⁸¹ Medikal amaç için bir baharat gibi kullanılan bahçe bitkisi, bkz. CAD A/II, 530-531.; Safran, bkz. CDA, A, 33.

⁸² 1-bir bitki 2- lamba fitili, 3- fitil, sığırkuyruğu bitkisi, bkz. CAD B, 348; CDA, B), 50.

⁸³ Nabruq(q)u; medikal bir bitki bkz. CAD N/I, 244; CDA, N, 236.

⁸⁴ “Şalā’u” fiili dökmek, atmak, çocuk düşürmek-düşürtmek anlamlarını taşımıştır. Bu bağlamda kadının kendi isteğiyle çocuk düşürmesi “ša libbiša ta-aş-ši-ú-ni”, çocuk düşürtmek “ša libbiša ú-ša-aş-li-ši” şeklinde ifade edilmiştir. Bkz. CAD Ş,71-72.; CDA, Ş), 332.

⁸⁵ Tosun ve Yalvaç, *Ammi- Şaduqa Fermanı*, 255 Roth, *Asia Minor*, 174.

⁸⁶ Roth, *Asia Minor*, 43.

⁸⁷ Tosun ve Yalvaç, *Ammi- Şaduqa Fermanı*, 206.; Roth, *Asia Minor*, 122-123.

⁸⁸ Tosun ve Yalvaç, *Ammi- Şaduqa Fermanı*, 248, 255.

Diğer taraftan bebeğin cinsiyetinin bilindiğini gösteren ifadeye istinaden düşüğün, gebeliğin 3. ayında meydana geldiği söylenebilir. Zira günümüzde ultrasonografi cihazıyla bakılan cinsiyet, gebeliğin en erken 13. haftasında (3. Ay) tahmin edilebilmektedir. Bebeğin cinsiyeti gebeliğin 16. haftasından (4. Ay) sonra belli olurken, 20. gebelik haftasından (5. Ay) sonra bebeğin cinsiyeti kesin olarak belirlenebilmektedir. Ayrıca 12 haftadan büyük gebeliklerde plasenta şekillenmiş olduğundan düşük işleminin kısmen doğuma benzediği, gebelik yaşı büyüdükçe düşüğe bağlı vajinal kanamanın arttığı ve bu yüzden aşırı kanamayla gelen olguya küretajın gerektiği de bilinmektedir⁸⁹.

Son cümleyle bağlantılı olması bakımından Eski Babil Devleti Dönemi'ne ait bir mektuba göre; köle kız 7 aylık bir hamilelik süreci geçirmiş ve muhtemelen düşük yaptığı için bebeği ölmüştür. Bu sebeple kendisine hane içinde gösterilen ilgi ve önem kaybolmuştur. Anlaşılan o ki, köle kız bir şekilde tekrar efendisinin ilgisine mazhar olmak istemektedir. Mektup şöyledir: *“Efendime söyle: Köleniz Dabītum şu mesajı gönderdi: ...7 ay boyunca (doğmamış) çocuğum bedenimdeydi. Ama...şimdi çocuk öldü ve hiç kimse bana bakmak istemiyor. Efendim, ölmem için lütfen bir şey yapın. Beni ziyarete gelin ve efendimin yüzünü göreyim... Neden hediyeleriniz bana ulaşmıyor? Ve eğer öleceksem bile efendimin yüzünüzü bir kez daha gördükten sonra öleyim”*.⁹⁰

Diğer taraftan düşük yapma ile ilgili ifadeye tekrar döndüğümüzde Mezopotamya insanının gebe kadının karnında ölen fetüsü, rahimden nasıl tahliye ettiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Modern tıpta *“Rahim içerisindeki ceninin tıbbi müdahale ile alınması”* şeklinde açıklanan küretajın (kürtaj) izlerini ne yazık ki Mezopotamya tıbbında bulmak oldukça zordur. Modern zamandaki tıbbi gelişmelere rağmen risk taşıyan bu uygulamanın eski zamanlarda gebe bir kadın için ölümcül sonuçlara yol açacağını düşünmek yanlış değildir. Bu yüzden genel olarak Mezopotamya'da cerrahi müdahalelerin zorlu doğumlar ve jinekolojik durumların üstesinden gelemediği de söylenebilir. Ama belirtmek gerekir ki, Mezopotamya tıbbi aletleri fetüs çıkarma işlevinden yoksun değildir. Örneğin ^{Giş}“TUKUL/kakku” adı verilen alet doğumlarda kullanılmıştır. Aletin özelliklerine bakıldığında farklı madenlerden keskin olmayan bir biçimde yapıldığı ve uca doğru genişleyen bir sopaya benzediği görülmüştür. Fetüsün

⁸⁹ Çetin, *Doğum El Kitabı*, 340.

⁹⁰ A. Leo Oppenheim, *Letters from Mesopotamia: Official Business, and Private Letters on Clay Tablets from Two Millennia*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1967, 85.

çıkartılması için kullanılan bu alet, üstünde muhtemelen bir kanca ya da çıkıntı olan ve günümüzde doğumda kullanılan kaşıklara (forseps⁹¹) benzeyen cerrahi bir alettir.⁹² Ölü fetüsün anne rahminden tahliyesi için bitkisel ilaçların kullanımına bakıldığında, bu konuda açık bir bilgiye ulaşmak da mümkün değildir. Ancak Dr. Alper Mumcu tarafından kaleme alınan “Hamilelikte bitki çayları ve şifalı otlar” başlıklı yazıda bazı bitkilerin rahim uyarıcı etkilerinin olduğu ve rahim kasılmalarını başlatabileceklerinden bahsedilmiştir. Yine aynı yazının alt başlıklarından biri olan “Hamilelikte kullanılması sakıncalı olan bitkiler” kısmında yer alan ardıç ve ardıç yağı⁹³, ökseotu⁹⁴ ve pelin otunun⁹⁵; diğer bir alt başlık olan “Hamilelikte aşırı miktarlarda kullanılması zararlı olabilecek bitkiler” kısmında geçen kimyon⁹⁶, çemenotu⁹⁷, mür/mürrisafi⁹⁸ ve safran⁹⁹’ın¹⁰⁰ Mezopotamya toplumları tarafından da belirli amaçlar için kullanıldığını düşünmek zor değildir.

⁹¹ “forseps: doğum kaşığı; kaşık; kıskaç” bkz. Türkçe Tıp Dili Kılavuzu: Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Türkçe Tıp Dili Kurulu, 32.; “Forseps bebeğin bir an önce doğurtulması amacı ile kullanılan kaşık şeklinde aletlerdir. Forseps bebek başının doğumun uzadığı hallerde, bebekte sıkıntı saptanması durumunda, ya da annenin ıkmamasının uygun olmadığı kalp hastalığı gibi durumlarda ya da annenin uygun şekilde ıkmamadığı durumlarda kullanılır. Doğumda forseps kullanılırsa, Müdahaleli Doğum kapsamına girmektedir” bkz. forseps, <http://www.cemturan.org/?pnum=42&st=Forseps> (16.12.2019).; “10 haftadan büyük gebeliklerde bazen direkt rahim ağzı dilate edilerek künt küretaj (forseps) ile gebelik ürünü boşaltılır. Bütün bunlarda başarısız olunursa; karından histeretomi yöntemi uygulanır:(karından minilaparotomi ile uterus (rahim) küçük bir kesi ile açılarak cerrahi olarak boşaltılır). 10 haftadan büyük gebeliklerde bütün bu işlemler hastane şartlarında ve sağlık kurulu raporu almış olan hastalara uygulanmaktadır.” bkz. küretaj, <https://www.drinmez.com/kurtaj-kuretaj-ve-kurtaj-sonu-2/>, (16.12.2019).

⁹² P. B. Adamson, “Eski Mezopotamya’da Cerrahi”, çev. Gökhan Kağnıcı, *Tarih Okulu Dergisi*, sy. I, (2008):103, 98.

⁹³ Ardıç-ardıç ağacı: Sumerce “GİŞ.Lİ, ŞİM.Lİ, GİŞ ŞİM.Lİ, Ú.GİŞ.Lİ”, Akadca “burāšu”. Ardıç yağı: “İ.GİŞ.Lİ”, bkz. CAD B, 326-327.; CDA, B, 49.

⁹⁴ Akadca “si’du ya da “se’du”, bkz. (CDA, S), 321.

⁹⁵ Akadca “sīhu” bkz. CAD, S, 242.; CDA, S, 322.

⁹⁶ Sumerce “Ú.GAMUN(.SAR), Ú.DİN.TİR”, Akadca “kāmunu” bkz. CAD, K, 131.; CDA, K, 145.

⁹⁷ Sumerce “Ú/ŞE.ŞULLİM(.SAR), Akadca “šambaliltu” CAD, Ş/I, 310.; CDA, Ş, 353.

⁹⁸ Sumerce “GİŞ.ŞİM.SES”, Akadca “murru” bkz. CAD, M/II, 221.; CDA, M, 219.

⁹⁹ Sumerce “Ú.HAR.SAG(.SAR)” Akadca “azupirānu” terimine “medikal amaç için baharat gibi kullanılan bahçe bitkisi, bkz. CAD A/II, 530-531.; ya da “safran” anlamları verilmiştir. Bkz. CDA, A, 33.

¹⁰⁰ Hamilelik, <http://www.mumcu.com/hamilelikte-bitki-caylari-ve-sifali>(16.12.2019).

Sonuç

Yaşam zıtlıklarla devam ederken bir taraftan kısırlık sorununa çözüm arayan, diğer taraftan üreme yeteneğine sahip fakat bu durumun sonucunun sorumluluğunu almak istemeyen insan doğası ortaya çıkmaktadır. İnsanlar arasında ölüm en büyük eşitleyici kabul edildiğinde hastalıklar da böyle görülebilir. Dikkat edilirse çivi yazılı kaynaklar toplumsal sınıf farklılıklarının görüldüğü Mezopotamya insanları açısından hastalıkların da bir eşitleyici unsuru olduğuna işaret etmektedirler. Yani statü tanımaksızın insanlar arasında neslin devamını sağlama arzusu açıktır. Hatta noksanlığı yansıtan birçok kavram gibi kısırlığın, insanlar tarafından toplumsal hayatta birbirini ötekileştirmek için kullanıldığı da ortadadır. Bu noktada soylarının bekasının çocuğa bağlı olduğunu bilen Mezopotamya insanları kısırlık sorunu ve düşük tehlikesini önlemenin bir yolunu aramışlardır. Bu yolda çeşitli bitki, taş ve mineralleri kullanarak droglar hazırlamanın yanında büyüü de tedavinin bir parçası haline getirmişlerdir. Ayrıca onlar daha anne karnındayken çocuğun hayatını kanunlardaki yaptırımlarla garanti altına almaya çalışmışlardır. Ancak açıktır ki, kadın ve erkek tarafından çocuğa yüklenen anlam her zaman pozitif olmamış, başka bir ifadeyle gebelik bir seçim dâhilinde devam ettirilmiş aksi halde bitkisel droglarla sonlandırılmıştır.

Kaynaklar

AKBABA, Z. B., “Kimyasal Hadım Yönteminin Anayasaya Uygunluğu -I-”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, sy.81 (2009):1-28.

ADAMSON, P. B., “Eski Mezopotamya’da Cerrahi”, çev. Gökhan Kağnıcı, *Tarih Okulu Dergisi*, sy. I (2008): 93-104.

AY, Ş., ve ŞAHİN, K., “Eski Yakındoğu’da Yemek Simgeselliği Üzerine Bir Değerlendirme”, *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12, (2014): 331-358

BAŞARAN, M., *Kadın Hastalıkları & Doğum*, Ankara: Alkım Basın Yayıncılık, 2008.

BIGGS, R. D., *ŠÀ.ZI.GA Ancient Mesopotamia Potency Incantations*, New York: J.J. Augustin Publisher, 1967.

BLACK, J., ve GREEN, A., *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü- Tanrılar İfritler Semboller*, İstanbul: Köprü Kitapları, 2017.

BOTTERO, J., *Kültürümüzün Şafağı Babil*, çev. Ali Berktaş, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.

BOTTERO, J., *Gulgamiş Destanı*, çev. Orhan Suda, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013.

BOTTERO, J., ve KRAMER, S. N., *Mezopotamya Mitolojisi*, çev. Alp Tümertekin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

CANDANSAYAR, S., ve COŞAR, B., “İnfertilitenin Sosyopsikolojik Boyutu”, *Jinekoloji-Üreme Endokrinolojisi & İnfertilite Jinekolojik Onkoloji*, 1. cilt. Ankara: Medikal Network- Nobel Kitabevi, (2006):1044-1059.

CHIERA, Edward., *Old Babylonian Contracts [University of Pennsylvania. The University Museum Publications of the Babylonian Section, Vol.VIII, No. 2]*, Philadelphia: The University Museum, 1922.

COUTO-FERREIRA, E., “She Will Give Birth Easily: Therapeutic Approaches To Childbirth In 1st Millennium BCE Cuneiform Sources”, *Dynamis* 34 sy.2, (2014): 289-315.

ÇETİN, A., *Çetin Kadın Hastalıkları ve Doğum El Kitabı*, Bursa: Sertan Yayınları, 2012.

ÇİĞ, M. İ., “Sümer’de Kadın”, *XII. Türk Tarih Kongresi (Ankara, 12-16 Eylül 1994)*, 1. cilt, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, (1999): 51-58.

ÇOKAR, M., *Kürtaj*, İstanbul: Babil Yayınları, 2008.

DEMİRCİ, K., *Eski Mezopotamya Dinlerine Giriş: Tanrılar, Ritüel, Tapınak*, İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2013.

DEMİRTÜRK, F., ve ÇALIŞKAN, A. C., “Kadın İnfertilitesi”, *Klinik Jinekolojik Endokrinoloji ve İnfertilite*, çev. ed. Ahmet Erk ve Serdar Günalp, Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri, (2007): 1013-1067.

DÖNMEZ, S., “Eski Mezopotamya Toplumlarında Korku ve Güç İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 53 (2016): 213-226.

EROL, H., “Anadolu’nun İlk Yazılı Belgelerinde Büyü ve Kehanet”, *AÜ DTCF Dergisi* 54, sy.2 (2014): 37-48.

FARBER, W., *Lamaštu: An Edition Of The Canonical Series Of Lamaštu Incantations And Rituals And Related Texts From The Second And First Millennia B.C.*, Eisenbrauns, Winona Lake 2014.

FINE, H. A., “Two Middle-Assyrian Adoption Documents”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale* 46, No. 4, (1952): 205-211.

FINKEL, I. L., “On Late Babylonian Medical Training”, *Wisdom, Gods and Literature: Studies in Assyriology in Honour of W.G. Lambert*, ed. A. R. George and I. L. Finkel, Winona Lake – Indiana: Eisenbrauns, ,(2000):137-223.

GEORGE, A., *The Epic of Gilgamesh: The Babylonian Epic Poem and Other Texts in Akkadian and Sumerian*, New York: Penguin Books, 1999.

GÜNALP, S., ve GÜVENDAĞ GÜVEN, E. S., “Erkek İnfertilitesi”, *Klinik Jinekolojik Endokrinoloji ve İnfertilite*, çev. ed. Ahmet Erk, Serdar Günalp, Ankara: Güneş Tıp Kitabevleri, (2007): 1135-1173.

HOEKE, H., *Ortadoğu Mitolojisi*, çev. Alaeddin Şenel, Ankara: İmge Kitapevi, 1993.

KILIÇ, Y., *Eskiçağ Aile Hukuku*, Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.

KILIÇ, Y., ve ESER, E., “Eskiçağ Düşüncesi ve Kutsal Kitaplarda Yedi Sembolizmi”, *Turkish Studies* 11, sy.11 (2016): 77-98.

KILIÇ, Y., ve ESER E., “Eskiçağ Toplumlarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı (Ölümsüzlük Sembolü Olarak Bazı Bitki, Su ve Hayvanlar)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 4, sy.13, (2017), 122-156.

KILIÇ, Y., ve ESER, E., “Lohusalık Sendromu (al ana/alkarısı/albastı)’nun Eskiçağ Yakındoğu Toplumlarının Kültürlerindeki İzleri: Lilith Gerçeği”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 5, Prof. Dr. Hüseyin Sever Armağan Özel Sayısı, (2018): 29-60.

KLEIN, J., “Enki and Ninmah”, *The Context of Scripture- Canonical Compositions from the Biblical World*, 1. Vol., ed. William W. Hallo and K. Lawson Younger, Leiden-Boston: Brill, (2003):516-518.

KLENGEL, H., *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, çev. Nesrin Oral, İstanbul: Telos Yayıncılık, 2001.

KRAMER, S. N., *Sümerlerin Kurnaz Tanrısı Enki*, çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.

LAFONT, S., “Middle Assyrian Period”, *A History of Ancient Near Eastern Law*, 1. vol., ed. Raymond Westbrook, Leiden-Boston: Brill, (2003): 521-564.

LAMBERT, W. G., “Inscribed Pazazu Heads From Babylon”, *Archäologische Beiträge Staatliche Mussen Zu Berlin*, (1970), 41-47.

LEVEY, M., “Gypsum, Salt and Soda in Ancient Mesopotamian Chemical Technology”, *Isis* 49, sy.3, (1958): 336-342.

OPPENHEIM, A. L., *Letters from Mesopotamia: Official Business, and Private Letters on Clay Tablets from Two Millennia*, Chicago and London: The University of Chicago Press, 1967.

PAULISSIAN, R., "Adoption in Ancient Assyria and Babylonia", *Journal of Assyrian Academic Studies* 13, (1999): 5-34.

POSTGATE, J. N., *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*, London and New York: Routledge, 1994.

RADNER, K., "Neo-Assyrian Period", *A History of Ancient Near Eastern Law*, 2. vol., ed. Raymond Westbrook, Leiden-Boston: Brill, (2003): 883-910.

ROTH, M. T., *Law Collection from Mesopotamia and Asia Minor*, Atlanta: Scholars Press, 1997.

Sağlık Çalışanlarına Yönelik Düşük Yönetimi Rehberi, T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu Kadın ve Üreme Sağlığı Daire Başkanlığı, Ankara: Sistem Ofset Basım- Yayın, 2015.

SORIGA, E., "A Diachronic View On Fulling Technology In The Mediterranean And The Ancient Near East: Tools, Raw Materials And Natural Resources For The Finishing Of Textiles", In *Textile Terminologies from the Orient to the Mediterranean and Europe, 1000 BC to 1000 AD*, ed. Salvatore Gaspa, Cécile Michel and Marie-Louise Nosch, Lincoln, NE: Zea Books, (2017): 24-46.

SCURLOCK, J., "Medicine and Healing Magic", *Women in the Ancient Near East*, ed. Mark W. Chavalas, London and New York: Routledge, (2014): 101-143.

SCURLOCK, J., *Sourcebook for Ancient Mesopotamian Medicine*, Atlanta, Georgia: SBL Press, 2014.

SIMKÓ, K., "BAM 7 44: Suppositories for Rectal and Gastro-Intestinal Diseases", *Mesopotamian Medicine and Magic/ Studies in Honor of Markham J. Geller*, ed. Strahil V. Panayotov and Luděk Vacín, Leiden-Boston: Brill, (2018): 537-555.

STEINERT, U., "K. 263+10934, A Tablet with Recipes Against the Abnormal Flow of a Woman's Blood", *Sudhoffs Archiv* 96, sy.1 (2012): 64-94.

STOL, M., *Birth in Babylonia and The Bible: Its Mediterranean Setting*, Groningen: Styx Publications, 2000.

STONE, E. C., and OWEN, D. I., *Adoption in Old Babylonian Nippur and the Archive of Mannum-mesu-lissur*, Winona Lake- Indiana: Eisenbrauns, 1991.

SUURMEIJER, G., “ ‘He took him as his son’. Adoption in Old Babylonian Sippar ”, *Revue d’assyriologie et d’archéologie orientale* 104, (2010): 9-40.

ŞAHİN, H. A., “MÖ II. Bin Yılın İlk Çeyreğinde Anadolu’nun En Önemli Ticaret Merkezi Olan Kaniş Kārumu Levantinizmin İlk Örneği midir?”, *Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi (38. ICANAS) 6*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları: 14/1, (2012): 2895-2906.

TOSUN, M. ve YALVAÇ, K., *Sumer, Babil, Assur Kanunları ve Ammi- Şaduqa Fermanı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002.

VAN DER TOORN, K., *Family Religion in Babylonia, Syria and Israel: Continuity and Change in the Forms of Religious Life*, Leiden- The Netherlands: Brill, 1996.

VEENHOF, K. R., “Old Assyrian Period”, *A History of Ancient Near Eastern Law*, 1.vol., ed. Raymond Westbrook, Leiden-Boston: Brill, (2003):431-483.

WIGGERMANN, F.A.M., “Lamaštu, Daughter of Anu. A Profile”, In: M. Stol; *Birth In Babylonia And The Bible: Its Mediterranean Setting*, Groningen: Styx Publications, (2000): 217-253..

WILSON, K., *Studia Etanaica New Texts and Discussions, Alter Orient und Altes Testament*, Band 338, Münster: Ugarit-Verlag, 2007.

WINITZER, A., “Etana in Eden: New Light on the Mesopotamian and Biblical Tales in their Semitic Context”, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 133, No.3, (2013): 441-465.

YARALI, H. ve ESİNLER, İ., “İnfertil Çiftin Değerlendirilmesi”, *Jinekoloji - Üreme Endokrinolojisi& İnfertilite Jinekolojik Onkoloji*, 1. cilt. Ankara: Medikal Network- Nobel Kitabevi, (2006): 926-931.

YILDIRIM, N., “Eski Mezopotamya ve Anadolu’da Uğursuzluk İnancı ve Bununla İlgili Büyü Ritüelleri”, *History Studies* 7, sy.1, (2015): 244-245.

Babmed,https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/babmed/Corpora/BAM-4/BAM-4_-381/index.html (15.12.2019).

Babmed,https://www.geschkult.fu-berlin.de/e/babmed/Corpora/BAM-3/BAM-3_-246 (16.12.2019).

Forseps, <http://www.cemturan.org/?pnum=42&st=Forseps> (16.12.2019).

Küretaj,<https://www.drinmez.com/kurtaj-kuretaj-ve-kurtaj-sonu-2/>,
(16.12.2019).

Hamilelik,<http://www.mumcu.com/hamilelikte-bitki-caylari-ve-sifali-otlar/>
(16.12.2019).

Kısaltmalar

BAM: Die Babylonisch-assyrische Medizin in Texten und Untersuchungen.

BM: Museum number of cuneiform tablets in the British Museum.

CAD: The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago.

CDA: A Concise Dictionary of Akkadian.

SpTU 3: Spätbabylonische Texte aus Uruk 3.